

УДК 502.33:332.3:631

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ СТАЛОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Г. Грещук, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5629-8828

Львівський національний аграрний університет

© Г. Грещук, 2019

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2019.03.025>

Грещук Г. Методичні підходи до оцінювання сталості сільськогосподарського землекористування
Встановлено, що ефективне функціонування моделі землевпорядного забезпечення сталого використання земель сільськогосподарського призначення неможливе без комплексного уявлення ситуації про рівень сталості сільськогосподарського землекористування відносно певних індикаторів, тому початковим етапом реалізації моделі є аналіз сучасного стану й рівня об'єкта дослідження. З огляду на це з метою адекватності відображення та розуміння рівня сталості використання земель сільськогосподарського призначення в Україні, а також порівняння його показників у регіональному розрізі запропоновано відповідну методику оцінки.

Доведено, що оцінювання такого складного явища, як сталість використання земель сільськогосподарського призначення, зумовлює необхідність застосування інтегрального показника, що дає змогу комплексно врахувати сукупність різних критеріїв та індикаторів. Інтегральний індекс сталості сільськогосподарського землекористування передбачає застосування ієрархічної структури, що групує критерії у межах цільових векторів, а індикатори – у межах цих критеріїв. Індикатори налічують абсолютні показники, що характеризують стан землекористування в конкретному періоді, а також відносні динамічні показники, які порівнюють із базовим періодом. Для порівняння різноякісних і різновимірних показників запропоновано здійснювати інтерпретацію їхнього значення через нормування, тобто здійснити перехід від абсолютних значень до нормованих.

На основі розробленого методичного підходу проведено оцінювання рівня сталості сільськогосподарського землекористування в регіонах України. Виділено такі рівні відповідного критерію: кризовий, критичний, низький та задовільний. Встановлено, що серед регіонів України найвищим рівнем сталості сільськогосподарського землекористування характеризується Закарпатська область (підсумкова оцінка 0,80). Деяко нижчим є рівень сталості у Київській (0,77), Івано-Франківській (0,76) та Житомирській (0,76) областях. При цьому переважна більшість регіонів України мають низький рівень сталості сільськогосподарського землекористування.

Ключові слова: оцінювання, землекористування, сільське господарство, сталість, інтегральний індекс.

Hreshchuk H. Methodological approaches to assessment of the sustainability of agricultural land use

It is established that efficient functioning of the model of land management for sustainable use of agricultural land is impossible without a comprehensive presentation of the situation at the level of sustainability of agricultural land use referring to definite indicators. Therefore, an initial stage of the model expects analysis of the current conditions and level of the studied object. Thus, the author of the work proposes a methodology for sustainability assessment for adequate reflection and understanding of its level while employing agricultural land in Ukraine, as well as to compare its indicators in the regional context.

It is proved that assessment of such complex phenomenon as the consistency of agricultural land use necessitates use of an integral indicator, which enables comprehensive consideration of the aggregate of various criteria and indicators. The integrated sustainability index of agricultural land use involves use of a hierarchical structure, groups of criteria within the target vectors, and indicators within these criteria. The indicators include absolute indicators, characterizing conditions of land use in a particular period, as well as relative dynamic indicators, which are compared to the basic period. In order to compare the different-quality and the world-wide indicators, it is proposed to interpret their values by normalization, i.e. to carry out transition from absolute values to normalized ones.

Basing on the developed methodological approach, the work supplies assessment of the level of sustainability of agricultural land use in the regions of Ukraine. The following levels of the corresponding criterion are distinguished, e.g. crisis, critical, low, and satisfactory. It is noted that, among the regions of Ukraine, the highest level of sustainability of agricultural land use is demonstrated by Transcarpathian region (final rating 0.80). A little lower level of sustainability is particular for the city of Kiev (0.77), Ivano-Frankivsk (0.76) and Zhytomyr (0.76) regions. However, most Ukrainian regions have a low level of sustainability of agricultural land use.

Key words: *assessment, land use, agriculture, consistency, integral index.*

Постановка проблеми. Запровадження в сільському господарстві України інтенсивних методів аграрного виробництва, орієнтованих винятково на економічний розвиток, спричинило порушення екологічної рівноваги між господарською діяльністю й агроєкосистемами. Наслідком цього є прояв деградаційних процесів у сільськогосподарському землекористуванні, які безпосередньо впливають не тільки на навколишнє природне середовище, а й на здоров'я людини та її життєдіяльність загалом. Усе це актуалізує питання досягнення цілей сталого використання земель сільськогосподарського призначення. Квінтесенцією такого підходу є координування планувальної та управлінської діяльності у сфері їхнього використання.

У цьому аспекті вихідну довгострокову ціль планувальної діяльності щодо збалансованого землекористування та землеохорони у сільському господарстві можна розкрити через можливість забезпечення ефективності землекористування у контексті економічного зростання країни за умови задоволення суспільних потреб у сільськогосподарських землях, дотримання законодавчих норм щодо землеволодіння на тлі відтворення та охорони цієї категорії земель. Окрім того, вивчення світового та вітчизняного досвіду у сфері формування й розвитку земельних відносин і, зокрема, сталого землекористування, засвідчує, що удосконалення регіональної системи планування передбачає: забезпечення відтворення ґрунтів та підвищення рівня їхньої економічної родючості; захист прав землевласників; залучення земельних ресурсів до господарського обігу; забезпечення зростання інвестиційної привабливості земель сільськогосподарського призначення.

Однак ефективне функціонування моделі забезпечення сталості сільськогосподарського землекористування вимагає аналізу сучасного стану та рівня об'єкта дослід-

ження. Потреба у здійсненні аналітичної оцінки не викликає жодних сумнівів, оскільки отримані у результаті такого оцінювання дані є базисною основою в процесі ухвалення відповідних управлінських рішень, що сприяють вибору найоптимальніших стратегічних пріоритетів та конкретного інструментально-методичного наповнення в межах землевпорядного механізму. При цьому оперативне та вмотивоване виконання завдань управління землями сільськогосподарського призначення можливе лише за допомогою успішно діючої системи інформаційно-аналітичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі трансформації земельних відносин і формування нового економічного укладу першочерговості набувають питання виявлення критеріальних показників щодо рівня раціональності землекористування з огляду на дотримання екологічних норм (Котикова, 2017; Миргород, 2015; Shkuratov, 2018; Попович, 2016). Відповідно до положень теорії ефективності у процесі оцінювання діяльності будь-якого суб'єкта виділяють «критерії» та «індикатори». При цьому критерії визначають якісні характеристики здійснюваної діяльності та її узгодженість із встановленими цілями господарювання, тоді як індикатори розкривають кількісні характеристики у межах відповідних критеріїв.

Застосування системи загальновідомих і загальноживаних критеріїв сталого розвитку, як, наприклад, ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку), викликає певні труднощі у вітчизняних реаліях через їхню непристосованість до українських умов господарювання, а також реалізації управлінських функцій, адже подекуди можна спостерігати повну відсутність вихідної статистичної інформації (Environmental..., 1999). Система оцінки ФАО (Про-

довольча та сільськогосподарська організація ООН), що використовується для різних регіонів світу в планах щодо раціонального використання земель, не зовсім відповідає національним вимогам, а також критеріям сталого розвитку (The state..., 2017). Тому формування вітчизняного набору критеріїв та відповідних індикаторів на загальнодержавному рівні потребує уточнення і конкретизації системи показників у розрізі двох складових, які визначають тривале невиснажливе землекористування, а саме соціально-економічної та екологічної складових сталого використання земель сільськогосподарського призначення.

Постановка завдання. Необхідність формування і розвитку інформаційно-аналітичної бази дослідження сталості сільськогосподарського землекористування визначає значущість аналізу найважливіших індикаторів розвитку, дослідження взаємозв'язків складових, типологізації території та сільгосптоваровиробників і виявлення відмінностей у рівнях зазначеної сталості. Тому метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування інформаційно-аналітичної складової забезпечення сталості сільськогосподарського землекористування та розробка методики оцінювання його рівня для визначення найперспективніших способів і методів вмотивованого прийняття оптимальних управлінських рішень у зазначеній сфері.

Методика дослідження та матеріали. Для проведення дослідження проблеми формування й обґрунтування методики оцінювання сталості сільськогосподарського землевпорядкування використано комплекс загальнонаукових методів наукового пошуку, які застосовувалися у логічному зв'язку з діалектичним підходом до здійснення процесу вивчення економічних явищ. Безпосереднє оцінювання такого складного й комплексного явища, як сталість використання земель сільськогосподарського призначення, зумовило необхідність розробки і застосування відповідного інтегрального показника, який дає змогу комплексно врахувати сукупність різних критеріїв та індикаторів при визначенні його значення.

Виклад основного матеріалу. Майбутня інтеграція України до ЄС значною мірою пов'язана з рівнем розвитку сільських регіонів і необхідністю максимально можливого доведення його до європейського. У цьому контексті перед країною стоїть надзвичайно трудо- і капіталомістке завдання, виконати яке потрібно через зрівноважений розвиток цих регіонів, оскільки лише такий шлях може забезпечити нормальні умови проживання на селі й ефективне використання переваг сільського способу життя (Черевко, 2017, с.17). А оскільки сільське господарство продовжує відігравати основну економічну роль у сільських регіонах, рівень реалізації цього завдання значною мірою залежить від рівня сталості використання сільськогосподарських земель. Інтегральний індекс сталості використання земель сільськогосподарського призначення передбачає застосування ієрархічної структури, яка групує критерії в межах цільових векторів, а індикатори – в межах цих критеріїв (табл. 1). Набір критеріїв та індикаторів у межах двох цільових векторів (екологічний та соціально-економічний) формувався з урахуванням особливостей вітчизняного інформаційного забезпечення та явищ і процесів, що якнайповніше характеризують рівень сталості використання земель сільськогосподарського призначення.

Запропонована система показників оцінки рівня сталості використання земель сільськогосподарського призначення свідчить про їхню багатофакторність і взаємозалежність. Тому в процесі систематизації критеріїв та індикаторів керувалися насамперед такими принципами й цілями: задовільний рівень екологічної стабільності територій, підтримання цілісності екосистем і забезпечення екологічної безпечності землекористування, забезпечення стабільного рівня якості життя, посилення позицій та підтримання стабільного рівня економічної ефективності використання земель.

У процесі дослідження інтегрованих явищ, де існують певні різномірні складові, які непорівнянні між собою, застосовують теорію індексного аналізу. За допомогою використання такого індексного методу можна здійснити оцінку впливу зміни визначених чинників, розподіливши їх відповідно до порівняних і абсолютних відхилень результативного показника.

Таблиця 1

Методичні засади розрахунку інтегрального індексу сталості використання земель сільськогосподарського призначення

Цільовий вектор	Критерій	Ваговий коефіцієнт, %	Індикатор	Ваговий коефіцієнт, %
Екологічний	Просторова організація території	35	Коефіцієнт екологічної стабільності території	65
			Індекс змін рівня екологічної стабільності території	35
	Якість ґрунту	30	Індекс зміни вмісту гумусу в ґрунті	30
			Еколого-агрохімічна оцінка земельних угідь	70
	Рівень та інтенсивність розвитку процесів деградації земель	35	Рівень еродованості земель	65
			Інтенсивність ерозії земель	35
Соціально-економічний	Якість життя	35	Індекс людського розвитку	70
			Рівень економічної активності сільського населення	30
	Економічна ефективність	65	Приріст урожайності зернових і зернобобових	10
			Обсяг продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. на 1 га сільськогосподарських угідь	20
			Індекс зміни обсягу продукції сільського господарства	25
			Коефіцієнт землевіддачі	30
			Рівень рентабельності	15

Джерело: авторська розробка (Грецук, 2018).

Необхідною умовою розрахунку індексів є відношення поточних даних щодо фактичної еколого-економічної ситуації у землекористуванні до їх нормативних показників чи порівняння з базовим періодом. У процесі порівняння фактичних оціночних показників, що відображають поточну ситуацію у землекористуванні, з індикатором, розрахованим за базовий період, можна виявити низку як сприятливих, так і несприятливих тенденцій щодо забезпечення сталого використання земель сільськогосподарського призначення. При цьому більшість обраних індикаторів, на нашу думку, мають відображати період з 1990 до 2017 року. Адже саме цей період характеризувався масштабними трансформаційними змінами в системі сільськогосподарського землекористування в аспекті земельної реформи. Вибір 1990 року як базового зумовлений також відносно тривалим періодом для порівняння з фактичними показниками.

Отож, індикатори налічують абсолютні показники, які характеризують стан землекористування в конкретному періоді, а також відносні динамічні показники, що порівнюються з базовим періодом. Для порівняння різноякісних і різновимірних показників запропоновано здійснювати інтерпретацію їхнього значення через нормування, тобто перехід від абсолютних значень до нормованих, що характеризують ступінь наближення до оптимального значення в межах від 0 до 1. При цьому нульове значення унормованого показника відповідає найнижчій якості за вказаною властивістю, а значення, рівне 1, – найвищій.

Варто зазначити, що не всі максимальні значення фактичних показників є оптимальними. Тому серед фактичних показників, що відображують той чи інший індикатор, виокремлюють стимулятори (для яких оптимальним є найвище значення показника) і дестимулятори (для яких оптимальним є

найнижче значення показника). Так значення індикатора, що є стимулятором, визначаються як відношення фактичного показника до оптимального. При цьому, якщо фактичне значення показника є вищим або дорівнює оптимальному, – його прирівнюють до 1. Відповідно індикатори, що є де- стимуляторами, визначають відношенням оптимального значення до фактичного, а якщо значення є нижчим або дорівнює оптимальному, воно набуває значення 1 (Шкуратов, 2016; Козьменко, Кузьменко, 2014).

Отже, нормовані значення індикаторів розраховуються за такими формулами:

- для стимуляторів: $\hat{x}_i = 1$, якщо $x_i \geq y_i$; (1)

- $\hat{x}_i = \frac{x_i}{y_i}$, якщо $x_i < y_i$; (2)

- для дестимуляторів: $\hat{x}_i = 1$, якщо $x_i \leq y_i$; (3)

- $\hat{x}_i = \frac{y_i}{x_i}$, якщо $x_i > y_i$; (4)

де x_i – фактичне значення i -го індикатора; y_i – оптимальне (граничне) значення i -го індикатора (для стимуляторів $\rightarrow \max$, дестимуляторів $\rightarrow \min$); \hat{x}_i – унормоване значення i -го індикатора.

Оптимальні (граничні) значення індикаторів визначають залежно від їхніх властивостей і за допомогою низки методів. Зокрема, з метою визначення еталонного значення для певних показників застосовують аналоговий метод чи нормативний метод, якщо критичне або оптимальне значення визначається в нормативно-правових актах (наприклад, ГДК). В окремих випадках проводять експертні оцінки. Для відносних показників, що характеризують динаміку порівняно з базовим періодом, оптимальним значенням у відсотковому вираженні є 100 %. Значення оптимальних показників оцінювання рівня сталості використання земель сільськогосподарського призначення та критерії їх оптимальності показано в табл. 2.

Таблиця 2

Оптимальні (граничні) значення індикаторів сталості використання земель сільськогосподарського призначення

Найменування індикатора	Оптимальні значення	Критерій оптимальності
Коефіцієнт екологічної стабільності території, од.	1	Стимулятор
Індекс зміни рівня екологічної стабільності території, %	100	Стимулятор
Індекс зміни вмісту гумусу в ґрунті, %	*	Стимулятор
Еколого-агрохімічна оцінка земельних угідь, бал	100	Стимулятор
Рівень еродованості земель, %	10	Дестимулятор
Інтенсивність ерозії земель, %	100	Дестимулятор
Індекс людського розвитку, од.	6	Стимулятор
Рівень економічної активності сільського населення, %	100	Стимулятор
Приріст урожайності зернових і зернобобових, %	100	Стимулятор
Обсяг продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. на 1 га сільськогосподарських угідь, грн/га	*	Стимулятор
Індекс зміни обсягу продукції сільського господарства, %	100	Стимулятор
Коефіцієнт землевіддачі, од.	*	Стимулятор
Рівень рентабельності, %	*	Стимулятор

* Найвище значення серед досліджуваних об'єктів.

Для розрахунку величини вказаних критеріїв (c_i) визначають суму унормованих значень сукупності індикаторів, що входять до них, скоригованих відповідно до їхньої вагомості:

$$c_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \times g_j, \quad (5)$$

де \hat{x}_{ij} – унормоване значення i -го індикатора; g_j – ваговий коефіцієнт j -го індикатора; n – кількість індикаторів, які застосовують під час розрахунку критеріїв.

Інтегральний індекс сталості використання земель сільськогосподарського при-

значення (I_{sl}) у свою чергу визначається як середнє арифметичне значення цільових векторів (v_j), розрахованих критеріїв з урахуванням їхнього вагового коефіцієнта:

$$v_j = \sum_{i=1}^n c_i \times g_i ; \quad (6)$$

$$I_{sl} = \frac{\sum_{j=1}^m v_j}{m}, \quad (7)$$

де g_i – ваговий коефіцієнт i -го критерію; n – кількість індикаторів, що застосовуються під час розрахунку критеріїв; m – кількість цільових векторів, що застосовуються під час розрахунку інтегрального індексу.

На основі індикаторного методу для обґрунтування діапазонів та градації рівнів

сталості використання земель сільськогосподарського призначення запропоновано шкалу та їхню класифікацію за значенням інтегрального індексу (табл. 3).

Використовуючи запропоновану методику оцінки, за результатами розрахунків із належною повнотою ми охарактеризували рівень сталості використання земель сільськогосподарського призначення. Значення інтегрального індексу та сукупних індексів критеріїв цільових векторів сталості використання земель сільськогосподарського призначення відображені в табл. 4.

За результатами розрахунків інтегрального індексу сталості використання земель сільськогосподарського призначення здійснено диференціювання регіонів України станом на 2017 р. (табл. 5).

Таблиця 3

Шкала градації рівнів сталості використання земель сільськогосподарського призначення за значенням інтегрального індексу

Рівень сталості використання земель сільськогосподарського призначення	Значення інтегрального індексу сталості
Кризовий	< 0,25
Критичний	0,26–0,50
Низький	0,51–0,75
Задовільний	> 0,76

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 4

Результати розрахунку інтегрального індексу сталості використання земель сільськогосподарського призначення в регіонах України

Область	Сукупний індекс критеріїв екологічного вектору	Сукупний індекс критеріїв соціально-економічного вектору	Інтегральний індекс сталості використання земель сільськогосподарського призначення
1	2	3	4
Вінницька	0,54	0,83	0,69
Волинська	0,57	0,70	0,64
Дніпропетровська	0,54	0,68	0,61
Донецька	0,48	0,53	0,50
Житомирська	0,76	0,76	0,76
Закарпатська	0,80	0,80	0,80
Запорізька	0,48	0,52	0,50
Івано-Франківська	0,74	0,78	0,76
Київська	0,74	0,80	0,77
Кіровоградська	0,55	0,61	0,58
Луганська	0,49	0,49	0,49
Львівська	0,56	0,76	0,66
Миколаївська	0,54	0,64	0,59

Продовження табл. 4

1	2	3	4
Одеська	0,53	0,67	0,60
Полтавська	0,58	0,68	0,63
Рівненська	0,57	0,71	0,64
Сумська	0,63	0,70	0,67
Тернопільська	0,61	0,78	0,69
Харківська	0,59	0,69	0,64
Херсонська	0,51	0,70	0,60
Хмельницька	0,54	0,80	0,67
Черкаська	0,62	0,73	0,68
Чернівецька	0,61	0,79	0,70
Чернігівська	0,74	0,68	0,71

* Дані без урахування АР Крим і тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 5

Ранжування регіонів України за рівнем сталості використання земель сільськогосподарського призначення

Рівень сталості використання земель	Область
Кризовий (до 0,25)	—
Критичний (0,26–0,50)	Луганська (0,49), Запорізька (0,50), Донецька (0,50)
Низький (0,51–0,75)	Кіровоградська (0,58), Миколаївська (0,59), Одеська (0,60), Херсонська (0,60), Дніпропетровська (0,61), Полтавська (0,63), Харківська (0,64), Волинська (0,64), Рівненська (0,64), Львівська (0,66), Хмельницька (0,67), Сумська (0,67), Черкаська (0,68), Вінницька (0,69), Тернопільська (0,69), Чернівецька (0,70), Чернігівська (0,71)
Задовільний (понад 0,76)	Житомирська (0,76), Івано-Франківська (0,76), Київська (0,77), Закарпатська (0,80)

Джерело: авторські розрахунки.

Рис. Ранжування областей України за рівнем сталості використання земель сільськогосподарського призначення.

* Дані без урахування АР Крим і тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Джерело: власні розрахунки.

За інтегральним індексом і сукупними індексами критеріїв екологічного та соціально-економічного векторів сталого використання земель сільськогосподарського призначення проаналізовано регіональні відмінності й здійснено відповідне ранжування областей України (див. рис.). Результати аналізу в окремих регіонах відображують значну відмінність у значеннях показників екологічного та соціально-економічного векторів, що говорить про розбалансованість цих двох складових і необхідність врахування вказаних особливостей в процесі землевпорядного забезпечення сільськогосподарського землекористування.

Аналіз рисунка засвідчив, що серед регіонів України найвищим рівнем сталості використання земель сільськогосподарського призначення характеризується Закарпатська область (підсумкова оцінка 0,80). Дещо нижчим є рівень сталості у Київській (0,77), Івано-Франківській (0,76) та Житомирській (0,76) областях. При цьому переважна більшість регіонів України мають низький рівень сталості використання земель сільськогосподарського призначення.

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Загалом запропоновані методичні підходи, що базуються на застосуванні інтегрального індексу, ґрунтуються на сукупності оціночних критеріїв та індикаторів, алгоритмів їхнього нормування відповідно до оптимальних значень і, за рахунок його комплексності, дають змогу об'єктивно оцінити рівень сталості використання земель сільськогосподарського призначення на регіональному рівні чи рівні країни. Адаптація сукупності індикаторів, запропонованих у межах визначених критеріїв, до діяльності господарюючих суб'єктів, дає змогу також визначити рівень сталості використання земель стосовно конкретних сільськогосподарських товаровиробників. Перспективним напрямом подальшої розробки методичної бази проведення оцінювання сталості сільськогосподарського землекористування є опрацювання методичних підходів до ефективного використання результатів зазначеного оцінювання у практиці впровадження ринку землі.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Грещук, Г.І. 2018. *Організаційно-економічне та правове забезпечення розвитку землевпорядного механізму сталого сільськогосподарського землекористування*. Київ.
- Козьменко, О.В. та Кузьменко, О.В. 2014. *Економіко-математичні методи та моделі (економетрика)*. Суми: Університетська книга.
- Котикова, О.І. 2017. Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України. *Економіка АПК*, 5, с. 24–32.
- Миргород, М.М. 2015. Методичні питання оцінки еколого-економічної ефективності організації земельних угідь на агроландшафтній основі. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*, 4, с. 42–50.
- Попович, А.А., 2016. Оцінка сталості сільськогосподарського землекористування в Україні. *АгроСвіт*, 10, 43–52.
- Черевко, І., 2017. Програма і методика дисертаційного дослідження «Формування експортного потенціалу нішевих культур у контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів: теорія, методологія, практика». *Аграрна економіка*, 10/(3–4), 15–26.
- Шкуратов, О.І., 2016. Інформаційно-аналітичний фактор екологічної безпеки в аграрному секторі економіки. *Економічний аналіз: збірник наукових праць*, 23, 1, 98–105.
- Environmental indicators for agriculture*. Paris, France: OECD Publication.
- Shkuratov, O., 2018. Methodology for estimation of ecological safety in the agricultural of Ukraine. *Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 18/3, pp. 379–386.
- The state of food and agriculture. 2017. *Leveraging food systems for inclusive rural transformation*. Rome: FAO.

Стаття надійшла 30.08.2019

